

13- Şu görünen âlem, İlahî bir dükkân ve bir mahzendir.

İ'lem eyyühe'l-aziz! Şu görünen âlem, İlahî bir dükkân ve bir mahzendir. İçerisinde envaen türlü türlü mensucat kumaşlar, me'kûlat yemekler, meşrubat şerbetler vardır. Bir kısmı kesif bir kısmı latîf, bir kısmı zâil bir kısmı daimî, bir kısmı katı bir lüb bir kısmı mayi ve hâkeza her çeşit bulunur. Lâkin bir kısmı icadî bir nescdir. Bir kısmı da tecelliyata bir nakıştır. Bir kısım felasifenin dalaletince, “İcad ile nakış birdir ve o dükkân sahibi de mûcib-i bizzattır.” derler, dalalete düşerler.

İ'lem eyyühe'l-aziz! Şu görünen âlem, İlahî bir dükkân ve bir mahzendir.

Kâinat, Allah'ın sanatlarının sergilendiği bir **dükkân**, nimetlerinin toplandığı büyük bir **depo ve hazine** gibidir. Dükkân benzetmesi, çeşitliliğe ve sürekli yenilenmeye; mahzen benzetmesi ise sayısız nimetlerin hazırlanıp muhafaza edilmesine bakar.

İçerisinde envaen türlü türlü mensucat kumaşlar, me'kûlat yemekler, meşrubat şerbetler vardır.

Âlemde tek tip mahlûk yoktur. Elbiseler gibi farklı bedenler, yenilecek sayısız rızıklar, içilecek türlü nimetler vardır. Buradaki “mensucat” yalnız gerçek kumaş demek değildir; **bitkilerin, hayvanların ve insanların bedenleri de İlâhî kudret tezgâhında dokunmuş sanatlı elbiseler gibidir.**

Bir kısmı kesif bir kısmı latîf, bir kısmı zâil bir kısmı daimî, bir kısmı katı bir lüb bir kısmı mayi ve hâkeza her çeşit bulunur.

“Bir kısmı kesif bir kısmı latîf...”

Bazı varlıklar yoğun ve maddîdir; taş, toprak, beden gibi. Bazıları daha latif ve ince yapıdadır; hava, ışık, ruhani tecelliler gibi. Yani yaratılanların mahiyetleri birbirinden çok farklıdır.

“Bir kısmı zâil bir kısmı daimî...”

Bazı şeyler kısa zamanda gelip geçer: çiçekler, meyveler, mevsimler gibi. Bazıları ise diğerlerine göre daha uzun süre devam eder: dağlar, yıldızlar, semavî sistemler gibi. Üstad burada **varlıkların devam müddetlerinin bile çeşit çeşit olduğunu** gösteriyor.

“Bir kısmı katı bir lüb, bir kısmı mayi ve hâkeza her çeşit bulunur.”

Kimi varlık katıdır, kimi sıvıdır; kimi yoğun, kimi akıcıdır. Yani âlemde yalnız tür bakımından değil, **hal, kıvam, özellik ve yapı bakımından da büyük bir çeşitlilik** vardır. Bütün bunlar tek bir kudretin farklı tarzlarda tasarruf ettiğini gösterir.

Lâkin bir kısmı icadî bir nescdir. Bir kısmı da tecelliyata bir nakıştır.

Burada önemli ayrım başlıyor. Bazı şeyler **doğrudan yaratma ve dokuma fiilinin eseridir**. “Nesc” dokumak demektir. Mesela bir ağacın dallarıyla, yapraklarıyla, meyveleriyle teşekkül etmesi; insan bedeninin hücre hücre kurulması bir nevi **kudret dokumasıdır**.

“Bir kısmı da tecelliyata bir nakıştır.”

Bazı varlıklar ise İlâhî isimlerin ve sıfatların görünmesine **ayna ve nakış** olur. Mesela güzel bir çiçekte **Cemîl**, rızıklarda **Rezzâk**, canlıların korunmasında **Hafîz**, hikmetli düzende **Hakîm** isminin tecellisi görünür. Varlığın kendisi mahlûktur; fakat onun üzerindeki güzellik, hikmet, rahmet gibi manalar İlâhî isimleri gösterir.

Bir kısım felasifenin dalaletince, “İcad ile nakış birdir ve o dükkân sahibi de mûcib-i bizzattır.” derler, dalalete düşerler.

Üstad burada bazı filozofların hatasına işaret ediyor. Onlar, **yaratmayı ve tecelliyi birbirine karıştırıyorlar**. Yani bir şeyin hakiki olarak yaratılmasıyla, İlâhî hakikatlerin onda görünmesini aynı şey sayıyorlar. Böyle olunca yaratmayı iradeli bir fiil olmaktan çıkarıp zaruri bir görünüş gibi anlamaya başlıyorlar.

Üstadın burada hedef aldığı düşüncenin tarihî karşılığı esas olarak **sudûr/feyz nazariyesidir**. Kökü Yeni Eflâtunculuğa, özellikle **Plotinos’a** gider; İslâm dünyasında ise bunu sistemleştiren en önemli iki isim **Fârâbî ve İbn Sînâ** olmuştur. Sudûr anlayışında varlıklar, İlk Varlık’tan belirli bir zorunluluk düzeni içinde meydana gelir.

Plotinos'ta Başlıyor

Plotinos'un düşüncesinde en üstte **“Bir”** vardır. Varlık mertebeleri Bir'den taşar: önce Akıl, sonra Nefs, daha sonra maddî âlem. Buradaki temel fikir, bizim kelâm ilmindeki **“Allah diledi, tercih etti ve yoktan yarattı”** anlayışından farklıdır; daha çok kaynaktan varlığın **feyezan etmesi, sudûr etmesi** şeklindedir.

Fârâbî'de Çok Açık

Fârâbî bunu daha sistemli hâle getiriyor. Allah İlk Varlık'tır; O'ndan ilk akıl, ondan diğer akıllar ve felekler şeklinde hiyerarşik bir kâinat tasavvuru ortaya çıkar. TDV'nin ifadesiyle Fârâbî'nin sisteminde kâinatın meydana gelişi **tabii bir zorunluluk** çerçevesinde açıklanır.

Yani kelâmcıların Fârâbî'ye yönelttiği itiraz kabaca şudur: **Allah → irade eder → yaratır** yerine,

İlk Varlık → zorunlu olarak → varlık sudûr eder şeklinde bir sistem kurulmaktadır.

İbn Sînâ'da da Sudûr Var

İbn Sînâ da sudûr nazariyesini benimser ve geliştirir. Allah onun sisteminde **Vâcibü'l-Vücûd**dur; diğer varlıklar O'na bağlı olarak varlık kazanırlar. Bu yüzden Gazzâlî ve sonraki kelâmcılar İbn Sînâ'nın anlayışını **“mûcib bi'z-zât”** kavramıyla tenkit etmişlerdir.

Gazzâlî'nin İtirazı Üstadın Sözüne Çok Benziyor

Gazzâlî, *Tehâfütü'l-Felâsife*'de tam bu noktaya yüklenir. Filozofların anlayışını eleştirirken, onların âlemin Allah'tan **zarurî bir netice gibi çıktığını** düşündüklerini söyler ve bunu Güneş-ışık misali üzerinden tartışır: Güneş nasıl ışığını tutamıyorsa, bu anlayışta İlk Sebep de neticesini meydana getirmemeyi tercih edemez hâle gelir.

İşte Üstadın: **“O dükkân sahibi de mûcib-i bizzattır derler.”** ifadesi, kelâm geleneğindeki bu tartışmanın tam merkezine oturuyor.

“Ve o dükkân sahibi de mûcib-i bizzattır derler...”

“Mûcib-i bizzat”, **zâtı gereği mecburen netice veren** demektir. Yani bazı filozoflar, Allah'ın âlemi iradesiyle seçip yaratmadığını; âlemin O'ndan zorunlu olarak meydana geldiğini düşünmüşlerdir. Güneşten ışığın çıkması veya ateşten hararetin gelmesi gibi düşünürler.

“Dalalete düşerler.”

Üstadın reddettiği nokta tam burasıdır. Allah **mecbur değildir; Fâil-i Muhtâr'dır**. Yani bilir, diler, tercih eder ve yaratır. Âlem Allah'tan zorunlu şekilde taşmış değildir; **Allah'ın ilim, irade ve kudretiyle meydana gelmiştir**.

Bazı felâsife adeta: **“Ayrıca bir ‘icad’ aramayın; varlık, İlâhî kaynağın tecelli ve sudûrunun neticesidir.”** diyor.

Üstad ise araya kalın bir çizgi çekiyor: **Tecelli başka, icad başkadır.**

Allah’ın isimlerinin mahlûkatta görünmesi **tecellidir**; fakat o mahlûkun bizzat var edilmesi **icaddır**. Çiçek Allah’ın Zâtından taşmış bir parça veya zorunlu akis değildir. **Çiçek mahlûktur; Allah Hâlık’tır.**

“İcad ile nakış birdir, mûcib-i bizzattır” fikrine karşı

- **İcad başka, nakış başkadır.** Nakış mevcut maddeye şekil vermektir; icad ise o maddeyi de var etmektir.
- **Heykeltraş taşı işler; taşı yaratmaz.** Allah ise hem maddeyi, hem şekli, hem de şekillendiren sebepleri yaratır.
- **Sebepler nakkaş değildir.** Çünkü sebepler şuarsuz, iradesiz ve kudretsizdir.
- **Kanun yaratmaz; kanunla yaratılır.** Kanun fiilin tarifiedir, faili değildir.
- **“Madde zaten vardı” demek meseleyi çözmez.** O maddeye bu şekli, ölçüyü, hayatı ve şahsiyeti kim verdi?
- **Aynı maddeden gül de çıkar, insan da.** Demek ki neticeyi madde değil, onu tasarruf eden irade belirliyor.
- **İcadı nakşa indirgemek,** yaratmayı yalnızca “maddenin şekil değiştirmesi” zannetmektir.
- **Mûcib-i bizzat demek,** “Allah iradesiyle değil, zatının zorunluluğuyla yapar” demektir. Böyle olursa **irade, tercih ve tahsis ortadan kalkar.**
- Hâlbuki âlemde **tercih vardır:** Bu şekil olmuş, öteki olmamış; bu vakitte olmuş, başka vakitte olmamış.
- **Zorunluluk tercih etmez.** Tercih varsa irade vardır; irade varsa **mûcib-i bizzat değil, Fâil-i Muhtar** vardır.
- Kısacası: **Nakış, icadı açıklamaz; kanun, faili ortadan kaldırmaz; sebep, yaratıcı olamaz.**